

Pravo na životni prostor i ekološki suverenitet

Ivan Cifrić

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U povodu rezultata empirijskog istraživanja na studentskom uzorku (1997. god; N=685) na zagrebačkom sveučilištu, autor analizira tezu da s globalizacijom ekoloških problema nastupa ograničavanje suvereniteta. Istraživane su percepcija suvereniteta nad prirodnim dobrima (na primjeru brazilske prašume) i percepcija prava vrsta na životni prostor.

Devedesetsedam posto ispitanika se slaže da međunarodna zajednica ima pravo ograničiti ekološki suverenitet. Polovina tih ispitanika misli da to ograničenje treba nadoknaditi.

Svega 9% ispitanika smatra da čovjek ima veća prava na životni prostor od ostalih vrsta, 70% ispitanika smatra da čovjek nema veća prava od ostalih vrsta, a 20% je suglasno da svaka vrsta ima toliko prava koliko si izборi.

Industrijska civilizacija priznaje ljudska prava, čije kršenje se strogo kažnjava (primjerice genocid), ali ne akceptira prava prirode (primjerice ekocid). Uvažavanje globalnih ekoloških posljedica utječe na pomak u shvaćanju prirodnih dobara (okoliša) — od »zajedničkog resursa« (shared resources) do »zajedničke brige čovječanstva« (common concern of humankind).

Ključne riječi: međunarodno pravo, prava vrsta, životni prostor, pravo prirode, vlasništvo, ekološki suverenitet, zajednička briga čovječanstva

1. UVOD – LJUDSKA PRAVA I PRAVA PRIRODE

U globalizacijskim procesima, osobito širenju suvremenih tehnologija i informatike, demokracije i ljudskih prava, povećanja životnog standarda itd., mnogi vide samo pozitivnu bilancu, tj. proces stvaranja svjetskog društva o kojemu su mnogi u prošlosti sanjali. Međutim, ne globaliziraju se samo »pozitivne« strane industrijske civilizacije nego i neke njezine »negativne« strane. Misli se, u prvom redu, na kumulativne ekološke posljedice prekomjernog iscrpljivanja prirodnih dobara i zagađivanja (globalne klimatske promjene, probijanje i širenje rupe ozonskog omotača) što utječe na život vrsta (ugrožavanje biološke raznolikosti) i na uvjete života (životni prostor). Zato je »životni prostor« danas postao veoma važno pitanje opstanka mnogih vrsta na Zemlji, pa i samog čovjeka. Čovjekov životni prostor nije više lokalno ili regionalno ograničen. On je globalno uvjetovan. Čovjek više ne može sebe osloboditi od dužnosti i obveze očuvanja životnih uvjeta ostalim vrstama kao i njegovim budućim nasljednicima.

S druge, pak, strane sve se to događa u svijetu suverenih, osobito zapadnoindustrijskih, država koje brinu i izgrađuju visok stupanj zaštite ljudskih prava i prava manjina, i koje također unapređuju mjere zaštite okoliša. Međutim, danas se okoliš sve više percipira kao globalni okoliš (koji nema političke granice kao države), što bi trebale slijediti međunarodne pravne norme. To pretpostavlja da se učinkovita politika zaštite globalnog životnog prostora — od morskih dubina do kozmičkih visina — regulira međunarodnim dokumentima.

Nužnost zaštite globalnog okoliša postala je uvjetom za ograničavanje teritorijalnog suvereniteta nacionalnih država u raspolaganju vlastitim okolišem, kao što je unutar suverene države čovjekova nužnost, potreba i dužnost da štiti okoliš, postala osnova ograničavanja privatnog vlasništva na prirodna dobra. Ovo je teza o kojoj se u povodu rezultata empirijskog istraživanja raspravlja u ovome članku. Polazimo, dakle, od teze da globalizacija ekoloških posljedica stvara objektivnu potrebu ograničavanja suvereniteta u međunarodnim okvirima i privatnog vlasništva nad prirodnim dobrima. Važnost životnog prostora neporeciv je argument za posezanje u pravo naroda na apsolutni suverenitet i apsolutni integritet i privatno vlasništvo na prirodna dobra i način njihova korištenja.

Glede ljudskih prava razlikujemo pravo pojedinca i prava kolektiva, a u kontekstu bioraznolikosti i prava vrsta. Čovjek kao pojedinac u modernom društvu pravno je zaštićen, kao i neke specifične socijalne grupe (primjerice, etničke i nacionalne manjine). O tome su, barem posljednjih desetak godina, ispunjeni javni mediji. Za razliku od čovjeka (pojedinca), u ostalom živom i neživom svijetu pravno se štite pojedine biljne i životinjske vrste, a time i pojedinačni primjerci. Čovjek nekoj vrsti »pripisuje« pravo na zaštitu i time štiti pripadnike dotične vrste, jer im priznaje neku (ekonomsku, estetsku itd.) vrijednost. Iako motivi priznavanja tih prava i zaštita vrsta mogu biti različiti, u konačnici oni se ipak svode na pitanje čovjekova opstanka. »Raznolikost«, »biološka produktivnost« i »ljepota« trebaju biti čovjekova »mjerila« ophođenja s prirodom (Altner, 1991:101). Priroda ima »vrijednost po sebi« – intrinzičnu i inherentnu vrijednost. Ona participira u ozbiljenju ljudskih aspiracija, interesa i vrijednosti, pa otuda čovjekova obveza da ju zaštititi i očuva od propadanja, prvenstveno očuvanjem njezine samoreproduktivnosti. Pri tome se čovjek (pojedinac, država, međunarodne ekološke organizacije, lokalne ekološke udruge, itd.) pojavljuje u ulozi njihova »advokata« – tumači i brani njihove »interese«.

»Prava budućih generacija« neposredno su uvjetovana s priznanjem »pravom prirode« i čovjekovom generacijskom ravnopravnošću. Naime, očuvanje stabilnosti prirodnog okoliša i očuvanje uvjeta razvoja nasljednim generacijama pretpostavka je budućnosti ljudske vrste. To je i ključni sadržaj koncepcije održivog razvoja (*sustainable development*). Koncepcija »održivog razvoja« je besmislena ako se danas ne prizna »pravo prirode«, utemeljeno na priznanju njezine vrijednosti po sebi i ne konkretizira u razvojnim programima. Na skupu UN-a 1982. godine, a i kasnije na mnogim skupovima znanstvenika, teologa itd., istaknuta je potreba održanja živućih sustava, uvažavanjem vrijednosti prirode a time i »prava prirode«. Pravo znači: (1) pravo žive i nežive prirode na postojanje, (2) pravo prirode na zaštitu njezinih ekosustava, vrsta i populacija, (3) pravo prirode znači da priroda ima pravo na održanje i širenje svojeg genetičkog nasljeđa, (4) da živa priroda ima pravo na život vrsta uključujući i njihovu samoreprodukciju, (5) da zahvati u prirodu moraju udovoljavati strogim uvjetima i ograničenjima, (6) da se apsolutno zaštite rijetki i vrstama bogati ekosustavi i zabrani istrebljenje vrsta (Altner, 1991:102). Iz tih načenlih stavova proizlaze prava pojedinih vrsta.

U međunarodnim okvirima svaka država štiti svoj teritorijalni suverenitet, a čovjek u državi svoja prava jer oboje znadu posljedice njihova kršenja. Danas, međutim, za mnoge poznate globalne pojave nisu nam poznate sve posljedice koje će nastati ili mogu nastati u budućnosti. Osim toga, zbog veoma visoke kompleksnosti i međuisovisnosti zemalja, za neke posljedice katkad je teško utvrditi opseg djelovanja, a time

stupanj primjerene odgovornosti konkretnih nacionalnih aktera zagađivanja. Za kršenje nekih ljudskih prava, primjerice za genocid ili ratni zločin, ne postoji zastarjevanje. Ali, u kršenju »prava prirode« (primjerice, ekocid) nije još niti utvrđeno što bi bio od svega toga »zločin«. Može li se neki stupanj ekocida kvalificirati kao zločin protiv prirode ili protiv čovječanstva? Zasigurno može, ali ne postoje prihvaćena mjerila. Ljudska vrsta je prihvatila stajalište da pojedinca, svojeg pripadnika, po potrebi i doživotno progoni zbog genocida da bi mu pravedno sudila, ali to ne čini i za uništenje okoliša. Nije poznato da bi neka korporacija ili suverena država bila optužena za ekocid u rečenom smislu. To znači da okoliš (priroda) nije na takav način konceptualno definiran(a) u temeljnim civilizacijskim vrijednostima, pa slijedom toga niti u pravnim normama neke države ili međunarodne zajednice. Neka radikalna promjena u tom smjeru još se, nažalost, ne akceptira.

Razlog tome može se potražiti ne samo u odnosu čovjeka (kulture) prema okolišu (prirodi), nego i u odnosima unutar industrijske kulture. Naime, sve dok se u modernom društvu ljudska prava postavljaju kao jedno od temeljnih pitanja unutar nekog društva pa i u međunarodnim relacijama, nije za očekivati značajniji pomak u »pravima prirode«. Jer, unutar ljudske vrste postoje različiti oblici i stupnjevi diskriminacije. Tek kada homo sapiens kao vrsta prizna ista prava svakom njezinom pripadniku, može se očekivati i značajan pomak u priznanju prava prirodi. Priznanje prava prirodi povezano je s priznavanjem i ostvarivanjem individualnih i kolektivnih ljudskih prava. Time se ne želi reći da se moraju najprije ostvariti ljudska prava, pa tek onda priznati prava prirodi. Proces priznavanja mora teći istodobno, jer je već isteklo vrijeme za čekanje.

Uzmemo li u obzir da mnoge (osobito međunarodne) korporacije danas kao i desetljećima dosad na različite načine sustavno uništavaju okoliš, razumno je pitati se postoji li tužiteljstvo, koje može podići optužbu i porota koja može izreći presudu — primjerice za međunarodni ekocid, tj. za štetne posljedice širokih razmjera. Ako se problem još uopći, pitamo snosi li »netko« odgovornost za ekološke posljedice uspješnosti »napretka« industrijske civilizacije? U pravnom pogledu za prošlost vjerojatno ne, ali za budućnost bi se na to pitanje već danas trebalo odgovoriti. Naravno, to nije isključivo niti primarno pravno pitanje, jer su pravne norme izvedene iz sustava vrijednosti, nego seže duboko u buduću civilizacijski tijek. O čovjekovoj odgovornosti i kritici industrijske civilizacije i njezinog štetnog djelovanja na okoliš napisane su brojne znanstvene rasprave i studije filozofa, sociologa, ekonomista, teologa itd., čija argumentirana i opravdana optužba nije uvažena niti je izrečena presuda. Zato pitanje odgovornosti — ne samo pravne nego i moralne — postaje središnje antropološko pitanje i problem kritičke refleksije našeg odnosa prema okolišu. Zbog nesigurnosti znanosti u kvantitativne prosudbe budućih stanja globalnog okoliša, sve više se traži pomoć u etičkim uporištima i trajnom dijalogu kao proceduralnom mehanizmu. Međutim, zahtjevi za promjenom morala bez promjene temeljnih stubova modernog društva, kao što su dominacija i materijalizam, ostaju površna društvena kritika i glas vapajućeg u pustinji. Pa ipak, na prijelazu u 21. stoljeće praksa bilježi značajne pozitivne korake u međunarodnoj regulaciji zaštite okoliša. Modernizacijskim i globalizacijskim procesima prožeta je i međunarodna ekološka regulativa. U porastu je broj međunarodnih regulacijskih dokumenata, proširuje se ekološki sadržaj zaštite i oblikuje se svjetsko civilno društvo.

Pitanje državnog suvereniteta i privatnog vlasništva nad prirodnim dobrima postaje međunarodno konfliktno polje u kojemu se sučeljavaju ovisnost o svjetskim prirodnim dobrima (osobito biološkoj raznolikosti) i nacionalni razvojni interesi. Tako

se političke granice i političko regionaliziranje »sudaraju« s geografskim granicama. Međunarodna regulativa (konvencije itd.) kao i nove međunarodne gospodarske interesne regionalne podjele mogu se shvatiti kao nastojanja da se prevladaju ekološko–razvojni konflikti.

Promatramo li globaliziranje kao integracijske procese, tj. kao proces regionalizacije koji povezuje i nadilazi interese pojedinih nacionalnih država, tada u tom procesu vidimo izvjesnu sličnost u tumačenju koncepcija zaštite. Nije ovdje riječ o globalnim strategijama, nego o pristupu koji nastoji integralno obuhvatiti i zaštititi šira područja. Riječ je o »bioregionalizmu« (Simonis, 1997) koji zaštitu razumije ne kao zaštitu pojedine vrste ili ekosustava, nego kao zaštitu cijelih regija. Tako se može paralelno shvaćati progresivni korak u sociosferi i ekosferi: od pojedine države do regionalnog saveza, odnosno od zaštite pojedine vrste do zaštite šireg prostora tj. bioregije.

* * *

U navedenom kontekstu osobito je važno kako se empirijski percipira **odgovornost** čovjeka za **životni prostor**, odnosno »ekološke uvjete života«. Rezultati istraživanja o odnosu odgovornosti i prava vrsta na životni prostor te o odnosu percepcije odgovornosti i percepcije suvereniteta već su referirani (Cifrić, 1997:263–264).¹ Pri tom je »odgovornost« definirana preko četiri »etos–tipa«, a »životni prostor« kao neke ključne veličine tokova antropogenog i geogenog materijala tj. kao strategijski resursi navedeni u »Agenda 21« iz Rio de Janeira 1992. godine. To su: emisije utjecaja na klimu i fosilne energije; agrarne površine, drvo i šume; biološka raznolikost; količine izlova riba i drugih žetvi; održanje čistih oceana i kontinentalnih voda; pitka voda; kontrola otpada u naseljima i posebnog otpada (Keating, 1994). Dakle, **životni prostor** je »prostor koji Zemlja daje na korištenje ljudima i drugim živim bićima« (Buitenkamp i dr., 1994:18). Ljudske generacije koriste taj prostor tako da crpe kapacitete Zemlje ali ga moraju ostaviti i za buduće generacije (Brakel, 1993:15).

U ovome članku uspoređivali smo empirijske rezultate percepcije »prava vrsta na životni prostor« i »suvereniteta nad prirodnim dobrima« tj. »ekološkog suvereniteta«, a što nam je poslužilo kao povod za raspravu o tezi da s globalnim ekološkim posljedicama nastaje promjena shvaćanja prirodnih dobara i ograničavanje ekološkog suvereniteta. Pod **ekološkim suverenitetom** podrazumijevamo (a) pravo odlučivanja i raspolaganja suverene države o svim prirodnim dobrima što se nalaze na njezinom suverenom teritoriju, kao i (b) odlučivanje o štetnim posljedicama za druge suverene države, nastalim (ili potencijalnim) zbog načina iskorištavanja tih dobara. Naime, u sklopu podprojekta »Bioetika« u Zavodu za sociologiju Filozofskog fakulteta provedeno je empirijsko istraživanje² (1997) u kojemu je istraživana i percepcija »prava vrsta na životni prostor« i »suvereniteta nad prirodnim dobrima«. Istraživanje je provedeno u Zagrebu na uzorku od 685 studenata prve (388) i završne godine studija (297) četiriju studijskih grupa: Filozofski fakultet i Hrvatski studiji – 185 ispitanika, Fakultet strojarstva i brodogradnje – 187 ispitanika, Medicinski fakultet – 158 ispitanika i Agronomski fakultet – 157 ispitanika. Anketiranje je bilo kolektivno, a provodili su ga kvalificirani anketari.

1 Vidi prikazane rezultate u tablicama br. 8 i br. 9. na str. 266 i 267 navedenoga članka.

2 Projekt **Socijalnoekološki i modernizacijski procesi hrvatskog društva** (130700) financiran je sredstvima Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

2. REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Budući da smo već referirali o dijelu rezultata istraživanja (Cifrić, 1997, 1997a), to ovdje navodimo samo elementarne pokazatelje s komentarom kao argumentaciju raspravi o pitanjima ekološkog suvereniteta i pravu na životni prostor.

2.1 Nacionalni suverenitet nad prirodnim dobrima

Tablica 1 – Prirodna dobra i nacionalni suverenitet

Odgovori:	% ispitanika
Potpuni suverenitet	2.9
Ograničeni suverenitet uz naknadu	49.6
Ograničeni suverenitet bez naknade	47.5

Tropske šume prostiru se na oko 1,9 milijardi ha (oko 1.2 milijardi su »zatvorene« šume) i gotovo ključni ekosustavi za život na Zemlji, osobito za globalne klimatske uvjete i njihove promjene tj. za čovjeka i brojne vrste životinja i biljaka. U prašumama živi oko 40% biljnih i životinjskih vrsta, pa se s njihovim (ugrožavanjem) ukupnim godišnjim smanjivanjem od 20 mil. ha, od čega oko 15,4 mil ha sječom (Simonis, 1993:16), ugrožavaju brojne vrste i sam čovjek. Procjenjuje se da će antropogeni čimbenici, osobito porast stanovništva i poljoprivredna proizvodnja, još više uvećati šumske gubitke (Global, 1990:85).

Većina tih šuma je u nerazvijenim zemljama, kao što je, primjerice Amazonska prašuma većinom na prostoru države Brazil i pod njezinim suverenitetom. Zbog ekološkog značenja prašume i primjera Brazila, postavili smo pitanje o suverenom raspolaganju prirodnim dobrima na konkretnom slučaju šume u Brazilu, s time da se ispitanik opredijeli za jedan od tri moguća odgovora.

1. Prvi mogući odgovor: »Brazil kao i svaka druga država, ima potpuni suverenitet nad svim prirodnim dobrima što se nalaze na njegovom teritoriju, pa ima pravo koristiti prašumu prema svojim potrebama« simbolizira apsolutni suverenitet nad prirodnim dobrima. Kao što vidimo iz tablice, takav stav prihvaća vrlo mali postotak ispitanika – svega 2,9% ispitanika.

2. Drugi mogući odgovor: »Zbog važnosti prašume, međunarodna zajednica ima pravo ograničiti njezino korištenje, ukoliko Brazil dobije odgovarajuću naknadu«, pretpostavlja (a) mogućnost ograničavanja suvereniteta nacionalne države i (b) pravo »međunarodne zajednice« na ograničavanje suvereniteta nad prirodnim dobrima. Međutim, ograničavanje suvereniteta je kondicionirano »odgovarajućim« naknadama, što će reći primjerenom materijalnom (financijskom) kompenzacijom. Za ovaj odgovor opredijelilo se 49,6% ispitanika.

3. Treći mogući odgovor: »Prašuma je dio zajedničkog nasljeđa čovječanstva, pa međunarodna zajednica ima pravo ograničiti Brazilu korištenje prašume i bez naknade«, pretpostavlja (a) postojanje takove moći međunarodne zajednice da to »jednostavno« učini i to (b) u ime shvaćanja značenja ovog prirodnog dobra kao »zajedničkog nasljeđa cijelog čovječanstva«. Ovaj odgovor prihvaća, također, veoma visok postotak od 47,5% ispitanika.

Rezultati nas upućuju na zaključak da se radi o **polarizaciji** ispitanika na odgovore br. 2 i br. 3, tj. o postojanju dva temeljna odgovora glede ograničavanja nacionalnog suvereniteta nad prirodnim dobrima. Oni »reprezentiraju« **dva teoretska pristupa** tom problemu. U oba se prihvaća ograničavanje ekološkog suvereniteta i izvanjsko pravo na to, ali su polazne pozicije i posljedice drukčije. U prvom slučaju radi se o kompenzaciji za (nepotrošena) prirodna dobra (primjerice neposješenu šumu), što pretpostavlja ideju nekog reciprociteta (vrijednosti) i slobodu države u raspolaganju kompenzacijom. Država bi u protivnom prodajom šumskog drva (polupreradenog ili predađenog) sredstva utrošila za namjene za koje će utrošiti kompenzaciju. U drugom slučaju se polazi, također, od ograničavanja suvereniteta i izvanjskog prava, ali je polazna pozicija drukčija. Prvo, prirodna dobra nisu samo nacionalna dobra nego »zajednički naslijeđena« dobra cijelog čovječanstva, dakle i onih korisnika izvan države u kojoj se takva dobra nalaze. Drugo, polazi se od teze da međunarodna zajednica ima pravo ograničiti suverenitet nad prirodnim dobrima. Upravo prva teza o zajedničkom nasljeđu omogućava »drugima«, predstavljenim kao međunarodna zajednica, pravo intervencije u nacionalni suverenitet nad prirodnim dobrima. Posljedica toga je da (a) nacionalna država ne može ni u kojem obliku kompenzirati svoje prirodne vrijednosti s nekim drugim vrijednostima i ostaje prikraćena i (b) da i »drugi« mogu koristiti njezina prirodna dobra bez naknade.

U tipološkom razmišljanju o odnosu nacionalnog i ekološkog suvereniteta, mogu se pretpostaviti dvije krajnosti: Prva bi bila postojanje nacionalnih država i njihov neograničeni suverenitet nad prirodnim dobrima (Harmonova doktrina). Druga krajnost bilo bi postojanje »svjetskog društva« s potpunim nestankom državnog suvereniteta nad prirodnim dobrima. Međutim, danas u realnosti postoje nacionalne države i dobrovoljno međunarodno ograničavanje suvereniteta nad prirodnim dobrima. Iako se prirodna dobra proglašavaju »zajedničkim nasljeđem čovječanstva« ili »zajedničkom brigom čovječanstva«, u praksi još ne postoji bezuvjetno ograničavanje prava na prirodna dobra na državnom teritoriju.

Shema 1 – Status prirodnih dobara i ekološki suverenitet

Prirodna dobra kao resurs i (nacionalno) vlasništvo	→ nema ograničenja suvereniteta
Prirodna dobra kao zajedničko nasljeđe (briga) čovječanstva	→ uvjetno ograničenje suvereniteta
Prirodna dobra kao vlasništvo svjetskog društva	→ bezuvjetno ograničenje suvereniteta

U daljoj analizi ovih rezultata zanimalo nas je postoje li neke statistički značajne razlike u percepciji ekološkog suvereniteta s obzirom na sljedeća obilježja ispitanika: spol, obrazovanje majke i oca, religioznost, vjerska pripadnost, vrsta naselja u kojemu je živio u vrijeme srednje škole, procijenjeno osobno zdravstveno stanje, materijalni status obitelji, godinu studija (prva i zadnja) te (studij) fakultet. Primjenom hi–kvadrat testa utvrdili smo samo u dva obilježja postojanje statistički značajnih razlika: ispitanici se statistički značajno razlikuju po spolu (hi–kvadrat=16.661, df=2, P=0.0002), s tim da su žene značajno sklonije ograničavanju suvereniteta bez naknade. Značajne razlike su između prve i zadnje godine studija (hi–kvadrat=10.7740, df=2, P=0.0045), s tim da su ispitanici prve godine značajno skloniji ograničavanju suvereniteta s naknadom i bez naknade od ispitanika zadnje godine studija. Istraživanje je, također, pokazalo da se zagovornici holističkog etosa (odgovornosti) značajno više zalažu za ograničeni ekološki suverenitet (Cifrić, 1997).

Iz ovih rezultata slijedi jednostavan zaključak da se radi o relativno homogenoj populaciji glede ovog pitanja, tj. da većina standardnih sociodemografskih obilježja ne utječe na odgovore ispitanika.

2.2 Pravo na životni prostor

Ljudska povijest može se označiti kao povijest njegove borbe za životni prostor. Pod »životnim prostorom«, kao što je već navedeno, podrazumijevamo onaj fizikalni prostor, nazvan i »ekološka niša«, u kojemu neka živa vrsta obitava i u kojemu se može (reproducirati) održati, što znači da mu se prilagođava i da ga »dijeli« s nekim drugim vrstama s kojima živi u »suživotu«. Kad je riječ o čovjeku, onda pod »životnim prostorom« ne podrazumijevamo tek fizički prostor obitavanja ljudske vrste (*homo sapiens*), i njegovih različitih skupina nazvanih društvo nego i mnogo šire. On podrazumijeva ne samo fizičke i biološke karakteristike nego i kulturnu dimenziju. Čovjek, za razliku od ostalih živih vrsta, stvara kulturno nasljeđe koje ostavlja svojim sljedbenicima, ali zato polaže pravo na njegovo korištenje tj. korištenje dostignuća kao nasljeđa ranijih generacija. Čovjek ima pravo na kulturne stečevine, iako se i danas neke od njih mnogima uskraćuju. Primjerice, pravo na obrazovanje nije ništa drugo no pravo na kulturno nasljeđe, a danas je oko 1 milijardu ljudi nepismeno.

Zajedno s drugim vrstama čovjek »dijeli« fizički prostor ove Zemlje, a unutar sebe kao društva organizira svoj kulturni prostor. To potvrđuje nastanak raznolikih kultura u ljudskoj povijesti u različitim fizičkim prostorima. Međutim, kao rod, čovjek polaže pravo na participaciju — na »korištenje« naslijeđenog i na »stvaranje« novog u rodnom kulturnom prostoru. Iako se sukobi pojedinih društava, pa i unutar jednog društva, mogu tumačiti kao borba za proširanje fizičkog prostora, sukobi su zapravo uvijek kulturno uvjetovani. Razlike u načinima života i potrebama društava utječu na različitu uporabu (prirodnih dobara) životnog prostora, pa otuda kod nekih potrebe za proširenjem životnog prostora. Problem je svakako mnogo kompleksniji nego što je spomenuto, ali za potrebe referiranja rezultata istraživanja, držimo da je rečeno sasvim dovoljno.

Tablica 2 – Pravo vrsta na životni prostor

Odgovori:	% ispitanika
Čovjek ima više prava od ostalih vrsta	9.5
Čovjek ima jednaka prava kao i ostale vrste	69.8
Svaka vrsta ima toliko prava koliko izbori	20.7

U ova tri odgovora pretpostavljene su tri različite koncepcije »prava na životni prostor«. One u sebi ne izjednačavaju čovjeka s drugim vrstama u biološkom smislu, kako bi se moglo možda pretpostaviti ili shvatiti intenciju pitanja postavljenoga u istraživanju. Naglasak je na (različitim) »pravima« vrsta. Možda su neki ispitanici izjednačili ljudsku vrstu s ostalim vrstama životinja.

Prvo shvaćanje podrazumijeva pripisivanje čovjeku većih prava od ostalih vrsta, što se u literaturi susreće kao antropocentrična (homocentrična) pozicija. Posljedica toga je da čovjek može raspolagati sa živim stvorovima i odlučivati o njihovoj sudbini

prema svojim potrebama. Ponekad je ta potreba, primjerice, ubijanje rijetkih životinja radi trofeja.

Drugo shvaćanje pretpostavlja da osim čovjeka i ostale vrste imaju »prava« i da su ta prava na životni prostor jednaka čovjekovom pravu. Čovjek nije stvorio život (vrste) nego s ostalim vrstama mora dijeliti životni prostor. Štoviše, ima obvezu štiti ih, jer mu stoje na raspolaganju sredstva zaštite koje je sam stvorio. Ovdje ne ulazimo u pitanja kao primjerice ovo: ako čovjek stvori nove vrste, stoji li drukčije stvar s njegovim pravom i pravom vrste? To pitanje je relevantno za problematiku kloniranja. Druga pretpostavka ovakvog izjednačavanja prava je da »priroda«, tj. žive vrste imaju vrijednost po sebi. Njihova intrinzična (inherentna) vrijednost, a osobito jer u sebi nose život, pretpostavka je njihovim »pravima« na životni prostor kao i ljudskim pravima.

Treće shvaćanje prava na životni prostor može se reducirati na kompetitivni odnos vrsta oko životnog prostora. U njemu različite sposobnosti, potrebe itd. nekoj vrsti omogućavaju različitu osvajačku poziciju i perspektivu. Ovo shvaćanje pretpostavlja ne samo »prostornu kompeticiju« vrsta (i unutar vrsta) nego u slučaju čovjeka i »vremensku kompeticiju«. Vremensko-ekološka analiza ili generacijska analiza pokazuje implicitnu kompetitivnost čovjekovih generacija u »dokazivanju« njihove kreativnosti, ali i destruktivnosti u prirodi.

Međutim, potpuno je izvjesno da jedino čovjek može osvojiti sebi željeni životni prostor i veći nego što mu je objektivno potreban, čak i po cijenu ne/svjesnog ugrožavanja uvjeta opstanka u tom prostoru. Jer, čovjekov fizički prostor nije samo onaj u kojemu živi nego i »referentni životni prostor«, tj. prostor u kojemu nastupaju posljedice njegova djelovanja. Čovjekov život na jednom prostoru odražava se na život drugih na drugom prostoru, udaljenom od njega i tisućama kilometara. Upravo osvajanje takvog životnog prostora i težnja za kontrolom što je više moguće teritorija, uzrokovali su ekološku dramu čovječanstva, a organizciju društva na obranu apsolutnog teritorijalnog suvereniteta i integriteta.

Rezimiramo li ove odgovore i komentare, tada su relevantni pojmovi: u prvom slučaju pojam »vladanje«, u drugom »zaštite« a u trećem »osvajanja« (uništavanja).

Najmanji postotak ispitanika (9.5%) prihvaća tezu da »čovjek ima više prava na životni prostor od ostalih vrsta«, zatim prema postotku odgovora (20.7%) slijedi prihvaćanje teze da »svaka vrsta ima onoliko prava na životni prostor koliko ga uspije izboriti«. Međutim, najveći postotak ispitanika (69.8%) opredijelio se za odgovor da »pravo čovjeka na životni prostor nije veće od prava ostalih vrsta«. To ne znači odricanje čovjeku prava nego **priznavanje prava na životni prostor drugim vrstama**. Pretpostavljamo da se kod ispitanika ne radi o formalnom shvaćanju »prava« ostalih vrsta nego o pravu u smislu opstanka drugih vrsta; ispitanici su vjerojatno svjesni kompleksnosti života na Zemlji u kojoj i čovjek može opstati (ostvariti svoja prava) tek ako prihvati da oko njega postoji raznolik i njemu potrebit život, a u kojemu i njegov život sudjeluje.

U nastojanju da utvrdimo razlikuju li se značajno odgovori ispitanika s obzirom na njihova sociodemografska obilježja, primijenili smo hi-kvadrat test. Samo u dva obilježja utvrdili smo postojanje statistički značajnih razlika: u obilježju (studijska grupa) fakultet na kojemu studira ($hi^2=13.5192$, $df=6$, $P=0.035$) i obilježju (odnos prema vjeri) »religioznost« ($hi^2=14.176$, $df=6$, $P<0.027$). Ispitanici koji su se

izjasnili kao »uvjereni vjernici« i »vjernici« značajno su više skloni odgovoru da čovjek nema više prava na životni prostor od ostalih vrsta. Istraživanje je, također, pokazalo da su ispitanici holističkog etosa (odgovornosti) skloniji mišljenju da čovjek nema veća prava na životni prostor od ostalih vrsta (Cifrić, 1997).

2.3 Suverenitet nad prirodnim dobrima i pravo na životni prostor

U ovom ćemo odjeljku iznijeti rezultate odgovora na pitanje o suverenitetu nad prirodnim dobrima i odgovora na pitanje o pravu vrsta na životni prostor.

Tablica 3 – Suverenitet i pravo na životni prostor

Suverenitet nad prirodnim dobrima	Prava vrsta na životni prostor			Ukupno	
	Čovjekova su prava		Vrsta ima pravo koliko si izbori		
	veća	jednaka			
1. Potpuni suverenitet	15.0	35.0	50.0	100.0	2.9
	4.6	1.5	7.1		
2. Ograničeni uz naknadu	10.4	68.2	21.4	100.0	49.5
	53.8	48.3	51.4		
3. Ograničeni bez naknade	8.3	73.8	17.9	100.0	47.6
	41.5	50.2	41.5		
Ukupno	100.0	100.0	100.0	100.0	
	9.5	69.9	20.6		100.0

($P < 0.004$; $hi^2 = 15.332$; $df = 4$; Cramerov $V = 0.10$, $C = 14$)

Iz tablice se vidi da su odgovori uglavnom koncentrirani u dvije ćelije i da se ta skupina (odgovora) ispitanika značajno razlikuje od svih drugih. Riječ je o shvaćanju da čovjek kao vrsta (nema više prava, nego) ima jednaka prava kao i druge vrste na životni prostor s jedne i s druge strane o pristupu životnom prostoru (suverenitet) na način da se ograniči suverenitet nacionalnih država nad prirodnim dobrima (s kompenzacijom ili bez kompenzacije). S obzirom na stanje prirodnih dobara i okoliša i suvremene rasprave o međunarodnoj regulativi, ovaj empirijski nalaz držimo veoma značajnim i progresivnim. Značajnim, jer pokazuje »raspoloženje« mladih, a progresivnim jer se uklapa u oblikovanje modernog mišljenja o socijalnoekološkim podlogama životnog prostora svih vrsta i međunarodne regulacije. Percepcija čovjekovog prisvajanja većih prava od ostalih vrsta i potpuni državni suverenitet nad prirodnim dobrima u ovom su se istraživanju uistinu pokazala kao shvaćanja od efemernog značenja za studente. Dominantno mišljenje je ograničavanje suvereniteta s jednakim ljudskim pravima na životni prostor.

3. OKOLIŠ – OD »ZAJEDNIČKOG RESURSA« DO »ZAJEDNIČKE BRIGE ČOVJEČANSTVA«

Pitanje raspolaganja prirodnim dobrima i okolišem može se načelno postaviti iz dvije pozicije. One nisu suprotstavljene nego se razlikuju u vremenskoj dimenziji, pa se može govoriti kao o dva slučaja: (a) Prvi, iz današnjeg vidokruga porasta potreba za prirodnim resursima i u uvjetima dominacije interesa nacionalnih država, osobito

visokorazvijenih industrijskih zemalja. Potreba za globalnim resursima stalno raste što pokazuju stalne napetosti oko prirodnih resursa, pa i ratovi (primjerice, Zaljevski rat); (b) Međutim, problem se može razmatrati i iz vidokruga budućnosti, u uvjetima nesmanjene potrošnje prirodnih dobara i zagađenja i u novim globalnim okolnostima, a pod pretpostavkom stvaranja »svjetskog društva«. Za neke je slučaj već u znatnom tijeku.

U prvom slučaju – sadašnjoj dominaciji nacionalnih država, poseže se u već dobrovoljno ograničeni suverenitet nacionalnih država, a u cilju regulacije korištenja i raspolaganja prirodnim dobrima. U drugom slučaju – postojanju svjetskog društva moralo bi se posegnuti za još većim, ako ne i potpunim, ograničenjima »ekološkog suvereniteta«, a time i teritorijalnog suvereniteta.

Budući da »svjetsko društvo« još ne postoji, to za sada možemo govoriti samo o prvom slučaju tj. o stanju i odnosima suverenih država i njihovom odlučivanju i raspolaganju prirodnim dobrima. Bez obzira što se u samoj terminologiji, a i promijenjenim svjetskim okolnostima izazvanim globalizacijom, nastoji »izbjeci« termine i kao što su »sjever« – »jug«, i na toj relaciji analizirati globalne ekološke probleme kao socijalne probleme, ne može se poreći empirijsko postojanje razvijenog »sjevera« i nerazvijenog »juga«, niti sučeljavanje njihovih interesa kao glavnih aktera u iskorištavanju prirodnih dobara i u zaštiti okoliša. Naime, »svijet nerazvijenih« raspolaže (kontrolira pristup) prirodnim dobrima i biološkom raznolikošću a zainteresiran je za tehnološki transfer i financijsku podršku »svijeta razvijenih«. Suprotno tome, »svijet razvijenih« raspolaže (kontrolira pristup) tehnologiji i kapitalu a zainteresiran je za prirodna dobra i biološku raznolikost (Suplie, 1996; Görg, 1997:123). To je osnova konflikata u kojima se nacionalni (državni) interesi i ekološki suvereniteti sučeljavaju i dobivaju međunarodno značenje. Zato je potrebna međunarodna regulacija, a potpuno je razumljivo i pitanje da li će postojeći međunarodni instrumenti regulacije (kao što su deklaracije, konvencije, protokoli, međunarodno pravo, itd.) međusobnih prava i obveza ubuduće biti učinkoviti i dovoljni regulacijski mehanizmi, ili će globalna ekološka drama prisiliti čovječanstvo na neke druge instrumente (kao što su, primjerice, ratovi za posljednje resurse), pa i na korak ka svjetskom društvu? Svjetsko ekološko pitanje nije tako »nevino« niti glede potencijalnog totalitarnog društva, kako nam se to činilo prije pola stoljeća. Jer, može se pretpostaviti da će se povećavati zahtjevnost prema svjetskim prirodnim dobrima i nastaviti sukobi u različitim oblicima u čijoj pozadini su potrebe za prirodnim dobrima i ekološkim uvjetima opstanka. Zato je već danas ključno pitanje globalno usklađivanje interesa (policy convergence), osobito interesa razvijenih i nerazvijenih zemalja (Jänicke, 1997:184). U svjetlu svjetske ekološke politike (Weltumweltpolitik) moraju se odnosi ovih dvaju polova uvijek iznova utvrđivati. Pitanje je kako u tome ostvariti pravednu svjetsku politiku, jer danas nerazvijene zemlje preko ekološke suverenosti i problematike svjetskih prirodnih dobara dobivaju drukčiju djelatnu moć na globalnoj političkoj areni (Biermann, 1997).

Bez usklađivanja interesa razvijenih i nerazvijenih nije moguće konvencijama rješavati konflikte oko biološke raznolikosti, što nastaju s obzirom na postojeću ovisnost o biološkoj raznolikosti, a koja u sebi uključuje oblike iskorištavanja i prava raspolaganja biološkom raznolikošću te na taj način kreirati svjetsku socijalnoekološku politiku. Misao o našoj ovisnosti o biljnim genetičkim resursima formulirao je ruski genetičar N. I. Vavilov (20–tih i 30–tih godina ovog stoljeća), a 80–ih godina ona

se pojavila kao značajno modificirani model teorije granica dvojice autora. To su Kloppenburg i Kleinman (1988) koji govore o međusobnim ovisnostima svih regija na Zemlji. U tom kontekstu značajna su pitanja odnosa između geografskog i političkog oblikovanja prostora, odnosno problem ekološkog suvereniteta, posebice nad genetičkim resursima.

3.1 Od apsolutnog do ograničenog suvereniteta

Sve do dvadesetog stoljeća u politici i pravu vladajuća misao bila je osigurati apsolutni suverenitet i teritorijalni integritet neke države. To je i razumljivo jer se i jedan i drugi mogao ugroziti izvanjskim, vidljivim fizičkim djelovanjem, pa su i sve protumjere njihovu ugrožavanju bile isto takve naravi. Neograničeni suverenitet i teritorijalni integritet omogućavao je svakoj suverenoj državi neograničeno pravo raspolaganja i korištenja prirodnih dobara na njezinu teritoriju i to onako kako je to htjela i tehnički mogla izvoditi. Pored toga, prirodna dobra i posljedice njihove eksploatacije nisu imala toliku egzistencijalnu važnost za cijelu ljudsku vrstu. S druge, pak, strane zajamčeno privatno vlasništvo u građanskom društvu, kao osnova društvenog poretka, jednako je tako osiguravalo privatnim vlasnicima raspolaganje s prirodnim dobrima u njihovu posjedu. Glede okoliša, (privatni) vlasnik prirodnih dobara u odnosu na druge vlasnike unutar iste države imao je samostalnost i sva prava u odnosu na druge vlasnike. Prava njegova vlasništva bila su ograničavana uglavnom običajnim pravom. Pojedinac-vlasnik kao i država nisu morali nikome polagati računa o tome što čine u okolišu i s njim na svom teritoriju. Danas je stanje bitno drukčije.

U suvremenim uvjetima globalizacije ekološke krize nije više moguć apsolutni suverenitet i apsolutni integritet. Promjene nastupaju s povećanim značenjem prirodnih dobara kao resursa i štetnim posljedicama njihovog industrijskog iskorištavanja – promjenom socijalnoekoloških čimbenika. Djelovanjem tih posljedica i njihovim globalnim širenjem na tlo, mora i atmosferu, problem ekološkog suvereniteta i zaštite okoliša postao je relevantna tema svjetske ekološke politike i međudržavnih odnosa. U proteklih stotinu godina mogu se zamijetiti promjene u međunarodnim pravnim shvaćanjima odnosa države i okoliša, ovisno o fizičkim procesima promjena okoliša. U tom kontekstu vrijedno je spomenuti neke značajne točke relevantne za međunarodno ekološko pravo koje pokazuju njegovu evoluciju u međunarodnoj politici u zaštiti okoliša što su se reflektirale na pitanje ekološkog suvereniteta. Smjer tih promjena kreće se od apsolutnog ekološkog suvereniteta prema ograničavanju državnog suvereniteta.

Primjer apsolutnog suvereniteta države u zaštiti okoliša je Harmonov teorem (Harmonova doktrina). Naime, američki ministar pravosuđa (po kojemu je doktrina dobila naziv) presudio je 1895. godine da SAD-e na svojem teritoriju imaju apsolutno pravo koristiti »svoj« okoliš kako žele, pa nisu odgovorne za zagađivanje meksičke obale prljavim vodama rijeke Rio Grande, što nastaju u SAD-u. Drugi slučaj je zagađivanje zraka štetnim plinovima iz grada Trail u Kanadi, što ih je vjetar nosio na teritorij SAD-a. U sporu SAD-Kanada 1938./1941. godine, presuda (poznata kao Smelterova arbitraža) glasila je da nijedna država nema pravo koristiti svoj teritorij tako da plinovi zagađuju teritorij druge državu. Već je to praktično značilo ograničavanje državnog suvereniteta i integriteta. Ta teza je prihvaćena kasnije na Stockholmskoj konferenciji UN-a o okolišu 1972. godine kao i na Konferenciji UN-a o razvoju i okolišu 1992. godine u Rio de Janeirou kao osnova regulacije zaštite okoliša u međuna-

rodnoj ekološkoj politici. Međutim, još je jedan važan momenat za međunarodnu i svjetsku ekološku politiku. To je ideja (1987.) »održivog razvoja« (*sustainable development*) koja implicira proširenja odgovornosti sadašnjih (živućih) generacija za okoliš i na odgovornost za buduće generacije (WCED, 1987). Obvezatnost očuvanja i poboljšanja okoliša istaknuta je i u Stockholmskoj deklaraciji 1972. godine. U Načelu br. 2, Deklaracije UN-a iz Stockholma kaže se: »Prirodni izvori Zemlje, uključujući zrak, vodu, tlo, floru i faunu, i naročito reprezentativni uzorci prirodnog ekosistema, moraju biti sačuvani za dobrobit sadašnjih i budućih generacija pomoću brižljivog planiranja ekonomskog razvoja« (Supek, 1973:267).

Za sociološki diskurs o ekološkom suverenitetu možemo spomenuti i mišljenje koje predodžbu o suverenitetu modernih nacija ocjenjuju pogrešnim. Tako Barney, inače poznat kao tvorac studije (izvještaja) »Global 2000«, napisane na zahtjev predsjednika SAD-a J. Kartera, 1993. godine kaže da »nacije nisu nezavisne jedinice nego međusobno ovisne i podložne zdravlju i životnosti cjelokupnog ekosustava ove Zemlje, čiji su samo jedan dio«. ³ Granice nacionalnih država nemaju gotovo nikakav logičan odnos prema prirodnim (vodenim ili zračnim) granicama. Pravila prema kojima nacije postupaju unutar svojih granica temelje se na pretpostavci da je ne-ljudski dio prirode »resurs« koji ima vrijednost tek ako i kada ga čovjek upotrijebi. Zato se nacionalne države moraju radikalno mijenjati (Küng/Kuschel, 1996:115).

3.2 Zaštita okoliša »zajednička briga čovječanstva«

Zaštita okoliša objektivno prisiljava moderne nacionalne države da dobrovoljno prihvate ograničenje suvereniteta i načelo solidarnosti. Solidarnost je kateogorija koja potpuno nadomješta načelo reciprociteta, koje je svojstveno za ratne sukobe: na oružani napad odgovara se s (po mogućnosti još žešćim) oružanim napadom. Tako ratni reciprocitet vodi u sve veću katastrofu. Prema načelu reciprociteta, svaka protumjera (nekog vlasnika ili države) za ugrožavanje (zagađivanje okoliša) tuđeg suverenog teritorija, dovela bi do protumjere s druge strane i tako do trajnog ekološkog sukoba između država u svijetu, tj. regionalnog ili globalnog. No, svaki regionalni porast reciprocitetnog odnosa u zagađivanju odrazio bi se i na druge zemlje koje nisu u ekološkom konfliktu. Dakle, to načelo »odmazde« ili »zub za zub« vrlo brzo bi pokazao svu njegovu apsurdnost. Primjerice, ako bi jedna država za osvetu drugoj pojačala zagađivanje zraka ili utjecala na povećanje ozonske rupe, oštetila bi prvenstveno samu sebe. Zato se u međunarodnim sporazumima dobrovoljno prihvaća poštivanje regula i apsentizam zagađivanja. Naime, međunarodno pravo je **koordinacijsko pravo**, u kojemu se pravila ponašanje dogovorno prihvaćaju. Na tom načelu reguliraju se obveze potpisnica međunarodnih ugovora i oblikuje svjetska ekološka politika. Bez obzira na to kako se tumači odnos čovjeka i prirode kao – »ekološka kriza« ili kao »društveno prirodno stanje« – načela solidarnosti i dobrovoljnosti moraju biti u međunarodnoj politici ključne polazne osnove međunarodnog pravnog uređivanja odnosa. Za razliku od toga unutar jedne države postoji **subordinacijsko pravo** u kojemu postoji vrhovni autoritet države – s instrumentima kao što su sudovi, policija itd., s kojima se »jednostavnije« sankcioniraju ekološki prijestupi.

³ Riječ je o njegovu izlaganju na drugom parlamentu svjetskih religija u Chicagu 1993. godine. Gerald O. Barney napisao je kasnije revidirani *Global 2000* pod naslovom *Global 2000 revisited. What shall we do?*, Arlington 1993.

Regulative u zaštiti okoliša su izraz određenih koncepcija, primjerice razvojnih. Tako je u »zelenoj revoluciji« bilo prisutno pragmatično načelo povećanja proizvodnje hrane, a u čijoj pozadini je bila ideja povećanja ovladavanja prirodom. U zaštiti biološke raznolikosti, pojedine biljne i životinjske vrste shvaćane su kao izolirani slučajevi. Sve do sredine osamdesetih godina u shvaćanju (globalnih) ekoloških dobara u (svjetskoj) ekološkoj politici, a u interesu najrazvijenijih industrijskih zemalja, upotrebljavan je termin **zajednički resursi** (shared resources). Postojao je pokušaj proširenja tog pojma na zaštitu atmosfere i ozonskog omotača. Pri tom je atmosfera definirana kao »resurs sastavljan od globalne mase zraka koji obavlja Zemlju« (Biermann, 1977:34).

Krajem osamdesetih godina skupu UN–a na Malti godine 1988. predlagano je (ali ne i prihvaćeno) da se klima proglasi **zajedničkim nasljeđem čovječanstva** (*common heritage of mankind*). Od ovog načela očekivalo se da će ograničiti iskorištavanje nacionalnih i svjetskih resursa te dokinuti razlike između geografskih i političkih granica bar u atmosferskom području i tako poslužiti kao osnova međunarodnom poretku privređivanja prirodnim resursima (Görg, 1997:126). Ta ideja pojavljuje se još krajem pedesetih godina s planiranim svemirskim istraživanjima kada je postavljeno pitanje podjele atmosfere i šireg zemljinog prostora zajedno sa svemirskim tijelima. Čak je sklopljen i ugovor (1979. godine) između nekolicine država, a koji je stupio na snagu 1984. godine, u kojemu su Mjesec i »druga« svemirska tijela označeni kao zajedničko nasljeđe čovječanstva. Međutim, granica između (državnog) zračnog prostora i svemirskog prostora nije precizna. O tome postoji i do 35 različitih pravnih teorija. Drugi slučaj se odnosi na proglašenje (podmorja) morskog dna izvanteritorijalnih voda (1970. godine) »zajedničkim nasljeđem čovječanstva«. Zajedničko nasljeđe se po tome odnosilo na vertikalnu: morske dubine i neograničene visine, uključujući naravno i svemirski prostor izvan atmosfere. U tom prostoru nastaje nova opasnost i rizici od svemirskih tijela i tehničkih otpadaka (Biermann, 1996:258).⁴ Temeljni stav od kojeg pri tome polazi glasi da niti jedna država ne smije prisvojiti taj prostor niti njegova bogatstva samo za sebe. Buduće koristi od njih mora imati cijelo čovječanstvo.

U sklopu međunarodne pravne regulacije zaštite okoliša uveden je i termin **zajednička briga čovječanstva** (*common concerns of humankind*). Na već spomenutom skupu UN–a na Malti (1988.) klima je proglašena »zajedničkom brigom čovječanstva«, a konferencija UN–a u Rio de Janeiru (1992.) proglasila je, pored klime, i bioraznolikost zajedničkom brigom čovječanstva. Potpisnice ovih konvencija sljeduju različite međunarodne i unutarnje obveze. Jedna od takvih obveza temelji se na stavu da razvijene zemlje trebaju financijski i tehnološki pomoći nerazvijenim zemljama kao oblik »internacionalne solidarnosti«. Tako se u sintagmi »zajedničke brige čovječanstva« povećava značenje načela solidarnosti, a smanjuje ekološki suverenitet država.

4 Oko Zemlje prema nekim procjenama kruži oko 140 000 objekata –promjera od 2 cm do 2 metra – antropogenog porijekla – mahom ostataka od raketa. Tako se već formirala nova kategorija otpada – »svemirski otpad« – koji će se s »osvajanjem svemira« sve više povećavati. Vjerojatno će to potaknuti i izradu tehnologija rješavanja svemirskog otpada.

Svemirski otpad predstavlja opasnost za satelite i buduće svemirske stanice jer su izloženi njihovim udarima. Kad je riječ o udarima, treba spomenuti i veoma brojne asteroide koji kruže oko Zemlje i drugih tijela, a od kojih je trajna svemirska opasnost udara u zemljinu površinu. Znanstveno je dokazano da neki krateri na Zemlji (kao i na Mjesecu i drugim nebeskim tijelima) potječu baš od udara asteroida. To su rizici s kojima se moramo ozbiljno suočiti. Postoje i neke protumjere, kao raketiranje većih asteroida, koja bi skrenula njihovu putanju, ali tu postoji još neizvjesnost u kojem pravcu »skrenuti« asteroid.

Za konkretnu svjetsku ekološku politiku to ipak nije dovoljno jer se radi o načelu dobrovoljnosti, premda se u nekim konkretnim oblicima zaštite (primjerice stratosferskog ozona) ističe da su norme »prisilno međunarodno pravo« (ius cogens) od kojih nijedna država ne smije odstupiti. Kakvo je značenje šteta od klimatskih promjena i smanjenja bioraznolikosti potvrđuje i upozorenje Vijeća sigurnosti UN-a (1992.) koje upozorava da one predstavljaju »prijetnju svjetskom miru«.

Na taj način, u procesu ograničavanja suvereniteta država i smanjivanja globalnih opasnosti od ugrožavanja okoliša (na tlu, moru i zraku), UN se nastoji organizirati kao »zajednički subjekt zaštite« globalnog ekološkog poretka i svih zemalja i ljudi, tj. dosadašnjeg »zajedničkog objekta ugrožavanja« (Sieferle, 1984). Tako se interpretira problem regulacije u svjetskoj ekološkoj politici i međunarodnom pravu s jedne i »subjek(a)ta« u svjetskoj ekološkoj politici s druge strane. Slijedom teze o okolišu kao »zajedničkoj brizi čovječanstva« koncipira se normativni trokut pravnog koncepta »zajedničke brige čovječanstva« sa tri ključna pojma s njihovim međusobnim odnosima, što kao narazdvojivo jedinstvo utječu na common concern od humankind. To su: »solidarnost« – razvijene zemlje snose troškove politike zaštite okoliša i nerazvijenih zemalja; »diferenciranje« – razvijene zemlje moraju poštovati dalekosežne norme te »ograničavanje suvereniteta« – sve zemlje moraju poštovati ekološke standarde (Biermann, 1997:41).

3.3 Global Governance – nova arhitektura svjetskog društva

Sadašnje stanje svjetskih ekoloških i razvojnih problema možemo tumačiti s pojmom »government«. Najrazvijenije nacionalne države i njihove vlade imaju moć odlučivanja o globalnim procesima i time moć utjecaja na kreiranje svjetske politike, pa i ekološke. Činjenica je da praksa takvog stanja ne zadovoljava ni razvijene s mnogo moći, niti nerazvijene s vrlo malo moći u svjetskoj politici. Na činjenicama primijenjene svjetske prakse, teoretski se nastoji drukčije koncipirati aktere i njihov odnos i ulogu u svjetskoj politici. U razvijenim zemljama instrumentalni djelatni kapaciteti postaju društveno sve ograničeniji, pa su i za njih globalne regule nužno rješenje. U tome su važna dva resursna čimbenika upravljanja svjetskom politikom: s jedne strane raste globalna privredna i društvene povezanost što zahtijeva porast globaliteta vladavine, a s druge strane razvija se globalna javnost i globalno civilno društvo (Jänicke, 1997:189).

U novijoj povijesti socijalnih ideja mogu se prepoznati različiti modeli upravljanja koji pokušavaju riješiti globalno pitanje upravljanja svijetom: od utopijske ideje svjetske vlade preko sadašnjeg stanja (government), do nove koncepcije arhitekture svjetskog poretka i svjetske politike (global governance). U osnovi se radi o dva pristupa: o jednom hijerarhijski ustrojenom poretku i o poretku podijeljenog suvereniteta koji smjera ka novom zajedništvu.

Prvi pristup zastupa ideju svjetske vlade. Pri tom se polazi od pretpostavke nedjeljivosti uvjeta opstanka čovječanstva i stvaranja jednog svjetskog modela društva (primjerice, Supek, 1993:235). Mnogo ranije, osobito u vrijeme snažne industrijalizacije, poznate su ideje u »ujedinjenoj Europi« (Saint Simon). U ovom stoljeću (iz drugih motiva i u drukčijoj konstelaciji) veoma su aktualne ideje o ujedinjenju Europe od Baltika do Cipra. Globalizacijske i fragmentacijske tendencije potiču integracijske procese u Europi i uključivanju tranzicijskih država u novu zajednicu. Postoje i radikalnija razmišljanja u tom smjeru. Primjerice P. Bourdieu smatra da bi »supranacionalna socijalna država« bila »jedino moguća osnova prave demokracije« (Biermann, 1997:11).

Drugi pristup polazi od problema upravljanja kao globalnog problema i usmjerava se više na pitanja međunarodne regulacije kojim se bavi osobito francuska regulacijska škola (»Pariška škola«) s naglaskom na »internacionalne konfiguracije« i režime, po kojoj globalna razina svjetskog organiziranja nije shvaćena kao svjetski jedinstven sustav nego kao odnos pojedinih nacionalnih država (Bruch/Krebs, 1996:241). Nova kvaliteta u prevladavnoj sheme »sjever–jug« odnosi se na koncipiranje nove svjetske arhitekture. Tako ideja o *global governance*, inicirana u izvještaju »Susjedi u svijetu« (*Nachbarn in einer Welt*, 1995.) kao pokušaj svladavanja globalnih problema, označava »politiku svjetskog poretka« (*Weltordnungspolitik*), ali ne podrazumijeva stvaranje jedinstvenog svjetskog poretka kao u prvom slučaju ili kako ga je, primjerice, shvaćao predsjednik Bush za vrijeme zaljevskog rata.

Global governance označava (a) vladavinu međunarodnog prava – što podrazumijeva novo definiranje politike suvereniteta; (b) zagovara razum i etiku odgovornosti nasuprot jednostranoj politici moći i interesa nacionalnih država; (c) ističe kooperativnost i konsenzus – što u perspektivi znači međunarodnu suradnju preko međunarodnih (ekoloških) režima, a ne strukturno prilagođavanje prema uzoru, primjerice, Svjetske banke. Nije riječ samo o institucionalnim strukturama i o tome »što«, nego i o tome »kako«. *Global governance* je proces koji ne znači: (a) hijerarhijsko strukturiranje svjetskog društva preko jedinstvenog svjetskog upravljanja niti (b) sumu aktivnosti nacionalnih država. *Global governance* podrazumijeva »mnogo više međutjecaja državnih i ne–državnih aktera od lokalne do globalne razine« (Messner/Nuscheler, 1996:4). Radi se o novoj svjetskoj arhitekturi koju tvore: nacionalna država, UN organizacije, lokalna politika, regionalni integracijski projekti (EU, ASSEAN...), nacionalno i globalno civilno društvo (NGO) i međunarodni režimi (WTO, Montrealski protokol...); (Messner/Neuscheler, 1996:5). Vrlo je važno istaknuti da u *global governance* nacionalne države nisu više jedini akteri nego postoje i drugi, pa se radi o »podijeljenim suverenitetima«. Praksa je pokazala da usporedo sa zasjedanjima svjetskih konferencija UN–a zasjedaju i nevladine organizacije i donose svoja stajališta. Ona postaju sve respektabilnija, jer su u tim organizacijama također stručnjaci i eksperti. U našem istraživanju se pokazalo da su mladi svjesni novih izazova okoliša veoma spremni na uvažavanje ograničavanja državnog suvereniteta u interesu zaštite okoliša, bez obzira pripadaju li NGO–ima ili ne.

4. ZAKLJUČAK

1. Kumulativne ekološke posljedice na globalni okoliš utjecale su na ograničavanje ranije neporecivog apsolutnog suvereniteta i integriteta nacionalnih država. Ograničavanjem ekološkog suvereniteta tj. prava da država samostalno odlučuje o prirodnim dobrima i posljedicama što ih stvara način njihova iskorištavanja, a što ima posljedice za druge suverene države ili svijet kao cjelinu, dobrovoljno se ograničava apsolutni teritorijalni suverenitet i integritet. Time je apsolutni suverenitet i integritet postao stvar prošlosti.

Neporecivost apsolutnog suvereniteta povijesno i teoretski se dovodi u svezu s shvaćanjem prirodnih dobara kao resursa. Ograničavanje apsolutnog državnog suvereniteta danas je sve više motivirano pitanjem opstanka, a u konkretnom pogledu problemom održanja biološke raznolikosti, pogoršanjem klimatskih uvjeta itd. Tendencije u međunarodnoj ekološkoj politici potvrđuju načelo solidarnosti kao osnovu dobrovoljnog ograničavanja ekološkog suvereniteta. Ta tendencija mora se reflektirati i u teoriji međunarodnog ekološkog prava.

U zapadnoindustrijskim druřtvima utemeljena su i proširena prava pojedinca, a u 20. stoljeću i prava manjinskih grupa kao neporeciva načela suvremenog čovječanstva, dok su prava globalnog okoliša ostala uglavnom u interesnoj domeni najrazvijenijih država. Posljednjih desetljeća nastupile su promjene. Promjena u shvaćanju okoliša od »zajedničkog resursa« do »zajedničkog nasljeđa čovječanstva« i »zajedničke brige čovječanstva« izražava težnju svijeta, osobito razvijenog, za većom brigom u zaštiti okoliša s jedne strane, a s druge potvrđuje činjenicu da je zaštita okoliša i briga za globalni okoliš posljedica stanja u koje ga je doveo taj isti svijet.

Problem ekološkog suvereniteta postao je konfliktno interesno polje (razvijenih i nerazvijenih zemalja) u kojemu se izražavaju ovisnost nacionalnih ekonomija i čovječanstva o biološkoj raznolikosti, različiti načini i tehnološke razine prirodnih dobara. Sve se to kontekstualizira u procesima globalizacije i utjecaja svjetskog tržišta prirodnih resursa, genetskog potencijala i osobito biotehnologija (Dolata, 1996).

2. Empirijsko istraživanje bilo je povod za kraću raspravu o ekološkom suverenitetu i pravu vrsta na životni prostor. Istraživali smo percepciju ograničavanja suvereniteta države na primjeru brazilske prašume.⁵

Statistički testovi potvrđuju visoku homogenost ispitanika u odgovorima na ta pitanja. Preko 90% ispitanika prihvaća ograničavanje suvereniteta nad prirodnim dobrima, ali u mišljenju o tome treba li to ograničenje kompenzirati ili ne, ispitanici se polariziraju na dvije skupine.

O pravu čovjeka i drugih vrsta na životni prostor većina ispitanika (69%) smatra da čovjek nema veća prava na životni prostor od drugih vrsta. Tek svaki peti smatra da svaka vrsta ima toliko prava koliko si izборi.

Rezultati nam sugeriraju zaključak da su studenti vjerojatno dovoljno svjesni globalnih ekoloških problema, pa otuda i potrebe ograničavanja suvereniteta. To potvrđuju i odgovori na pitanje prava vrsta na životni prostor. Možda je naš najvažniji nalaz u istraživanju spoznaja da najveći postotak ispitanika istodobno zastupa mišljenje da čovjek nema veća prava na životni prostor na Zemlji od drugih vrsta i da se suverenitet nad prirodnim dobrima treba ograničiti. Nasuprot tome, veoma mali postotak ispitanika podržava mišljenje o neograničenom suverenitetu države nad prirodnim dobrima i čovjekovim većim pravima na životni prostor od ostalih vrsta.

3. Kao što se u međunarodnim okvirima razmatraju novi pristupi regulaciji zaštite okoliša koncipiranjem nove governance arhitekture, tako se razmatraju i novi pristupi uređivanju odnosa između privatnog vlasništva i okoliša unutar nacionalnih država. Privatno vlasništvo nije više neporeciva osnova neograničenog prava raspolaganja prirodnim dobrima i vjerojatno će to sve manje biti.

4. Za sada je nepoznato koliko bi ograničavanje suvereniteta, danas u ekološkom vidokrugu a kasnije u nekom drugom, tendencijski vodilo stvarnoj uspostavi svjetskog društva u punom smislu. Ista takva nepoznanica vrijedi i za ograničavanje privatnog vlasništva nad prirodnim dobrima iposljedica tog ograničavanja na organizaciju društva.

5 U istraživanju je brazilska prašuma uzeta kao objekt percepcije iz razloga što ima veliko značenje za održanje vrsta i klimatske promjene, a ispitanici nisu »emotivno opterećeni« nekim našim primjerom.

LITERATURA:

- Altner, G. (1991). **Naturvergessenheit. Grundlagen einer umfassenden Bioethik.** Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Biermann, F. (1996). Völkerrecht und Weltumweltpolitik. U: Simonis, U. E. (1996). **Weltumweltpolitik** (243-265).
- Biermann, F. (1997). Die neue Verhandlungsmacht der Entwicklungsländer in der Weltumweltpolitik. In: Biermann, F; Büttner, S; Helm, C. /Hrsg/. (1997). **Zukunftsfähige Entwicklung.** Berlin: Sigma (191-204)
- Biermann, F. (1997). **Umweltvölkerrecht. Eine Einführung in den Wandel völkerrechtlicher Konzeptionen zur Weltumweltpolitik.** Berlin: WZB. Broschüre FS II 97-402.
- Brakel, M. van (1993). Ressourcen weltweit neuverteilen. **Politische Ökologie Special,** Sept./Okt. 14-18.
- Bruch, M./Krebs, H.-P. /Hrsg/. (1996). **Unternehmen Globus.** Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Biutenkamp, M., Venner, H., Wams, T. /Hg/. (1994). **Sustainable Netherlands.** Frankfurt: Institut für sozial-ökologische Forschung und Bonn: BUND.
- Cifrić, I. (1997). Etos odgovornosti i ekološka osjetljivost. **Socijalna ekologija,** 6(3):253-272.
- Cifrić, I. (1997a). Umweltethik – ein neuer Typ der Umweltverantwortung. In: **Wissenschaft und Ethik.** Zagreb: Kroatischer Humboldtianer-Klub, S. 118-131.
- Dolata, U. (1996). **Politische Ökonomie der Gentechnik.** Berlin: Sigma.
- Görg, Ch. (1997). Schutz durch nachhaltige Nutzung? Der Konflikt um die biologische Vielfalt. In: Brand, K.-W. /Hrsg/. (1997). **Nachhaltige Entwicklung. Eine Herausforderung an die Soziologie.** Opladen: Leske + Budrich.
- *** (1990). **Global Outlook 2000.** New York: United Nations.
- Jänicke, M. (1997). Umweltpolitik in der Globalisierungsfalle? In: Biermann, F.; Büttner, S.; Helm, S. /Hrsg/. (1997). **Zukunftsfähige Entwicklung.** Berlin: Sigma (181-190)
- Keating, M. (1994). **Program za promjenu.** Zagreb: Ministarstvo graditeljstva i zaštite okoliša.
- Küng, H. i Kuschel, K.-J. /Hrsg/. (1996). **Erklärung zum Weltethos.** München/Zürich: Piper.
- Ladeur, K.-H. (1993). Kann es eine Umwelt-Verfassung geben? U: **Jahrbuch Ökologie 1994.** München: Beck (166-176).
- Leopold, A. (1949). The Land Ethic. U: **The Sand County Almanac,** New York (201-226).
- Lončarić-Horvat, O. /ur/. (1997). **Osnove prava okoliša.** Zagreb: Organizator.
- Lovelock, J. E. (1979). Gaia. **A New Look at Life on Earth.** Oxford: Oxford University Press.
- Markl, H. (1986). **Natur als Kulturaufgabe.** Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Mayer-Tasch, C. P./Schönherr-Mann, H.-M. (1993). Der Staat als "Naturstaat". U: **Jahrbuch Ökologie 1994.** München: Beck (157-165).
- Messner, D. und Nuscheler, F. (1996). **Global Governance.** Bonn: SEF.
- Meyer-Abich, K. M. (1984). **Wege zum Frieden mit der Natur. Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik.** München/Wien: Carl Hanser Verlag.
- Myers, N. (1993). Globale Umwelt-Kooperation. U: **Jahrbuch Ökologie 1994.** München: Beck (186-193).

- Quistorp, E. (1993). Eine Umwelt-Verfassung für Europa. U: **Jahrbuch Ökologie 1994**. München: Beck (177–184).
- Sieferle, R. P. (1984). **Fortschrittsfeinde**. München: Beck.
- Simonis, U. E. (1993). **Globale Umweltprobleme**. Berlin: WZB, FS II 93–408.
- Simonis, U. E. /Hrsg/. (1994). **Ökonomie und Ökologie. Auswege aus einem Konflikt**. Heidelberg: Müller.
- Simonis, U. E. /Hg/. (1996). **Weltumweltpolitik. Grundriss und Bausteine eines neuen Politikfeldes**. Berlin: Sigma.
- Simonis, U. E. (1997). **Ökologischer Imperativ und privates Eigentum**. Berlin: WZB. Broschüre FS II 97–403.
- Simonis, U. E. (1997). **Bioregionalism. A Pragmatic European Perspective**. Berlin: WZB. Broschüre FS II 97–407.
- Supek, R. (1973). **Ova jedina Zemlja**. Zagreb: Naprijed.
- Suplie, J. (1996). Globale Biodiversitätspolitik – Konvention und Protokolle. U: Simonis, U. E. /Hg/. **Weltumweltpolitik**, str. 119–138.
- WCED – World Commission on Environment and Development. (1987). **Our Common Future**. Oxford/New York: Oxford University Press.

THE RIGHT TO ENVIRONMENT AND ENVIRONMENTAL SOVEREIGNTY

Ivan Cifrić

Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

On the occasion of the presented results of the empirical research on the sample of students (1997; N=685) at the University of Zagreb, the author analyzes the thesis that with the globalization of environmental issues, there appears the restriction of sovereignty. Perceptions of sovereignty over the natural resources (on the example of Brazilian virgin forest) and the perception of the right of species to environment have been researched.

97% of respondents agreed that international community has the right to restrict the environmental sovereignty. Half of these respondents have the opinion that this restriction should be compensated.

Only 9% of respondents hold that a human has more rights to the environment than other species, 70% of respondents hold that a human does not have greater rights than other species, and 20% agree that each species has the thus much rights how much it procures.

Industrial civilization acknowledges human rights, and its violation is severely penalized (for example, genocide), but does not accept natural rights (for example, ecocide). Holding in deference of global environmental outcomes influences the shift in apprehension of natural resources (environment) — from shared resources to common concern of humankind.

Key words: common concern of humankind, environment, environmental sovereignty, international law, ownership, right of nature, species rights

RECHT AUF LEBENSRAUM UND ÖKOLOGISCHE SOUVERENITÄT

Ivan Cifrić

Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Aufgrund der Ergebnisse einer empirischen Forschung an einer aus den Studenten der Universität Zagreb bestehenden Stichprobe (1997, N=685) wird die These analysiert, daß zusammen mit der Globalisierung der Umweltproblematik eine Einschränkung der Souveränität auftritt. Untersucht wurden die Wahrnehmung der Souveränität über Naturressourcen (am Beispiel der brasilianischen Regenwälder) und die Wahrnehmung des Rechtes der Arten auf Lebensraum.

27% der Befragten bestätigen, daß die internationale Gemeinschaft ein Recht darauf hat, die ökologische Souveränität einzuschränken. Eine Hälfte davon glaubt, daß diese Einschränkung eine Entschädigung verlangt.

Nur 9% der Befragten ist der Ansicht, daß der Mensch im Vergleich mit anderen Lebensarten ein größeres Recht auf einen Lebensraum hat. 70% aller Befragten meinen, daß der Mensch keine größeren Rechte als andere Tierarten haben soll, während 20% der Befragten der Meinung sind, daß eine jede Tierart soviel Rechte hat, wieviel sie sich erkämpft.

Die industrielle Zivilisation erkennt zwar die Menschenrechte an, deren Verletzung streng gestraft wird (z.B. Genozid), aber akzeptiert nicht die Rechte der Natur (z.B. Ökozid). Die Berücksichtigung von globalen ökologischen Konsequenzen verursacht eine Verschiebung in der Auffassung der Naturressourcen bzw. der Umwelt, und zwar von den "gemeinsamen Ressourcen" (shared resources) bis zu einer "gemeinsamen Sorge der Menschheit" (common concern of humankind).

Grundaussdrücke: internationales Recht, Rechte der Arten, Lebensraum, Recht der Natur, Eigentum, ökologische Souveränität, gemeinsame Sorge der Menschheit